

ศิลปกรรมแบบเขมรในพระราชประสงค์รัชกาลที่ 4¹

Khmer-Style Artistic Works under King Mongkut's Royal Intention

พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์²
Patsaweesiri Premkulanan

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปะแบบเขมร หลายประการ เช่น การสร้างพระปรางค์แดงที่พระนครคีรี จ.เพชรบุรี โดยมีมูลเหตุจากพระบรมราชโองการที่มีพระราชประสงค์ให้รื้อปราสาทแบบเขมรแล้วมาสร้างไว้ที่พระนครคีรีแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ซึ่งนักวิชาการบางท่านเข้าใจว่าหมายถึงปราสาทนครวัด แต่หากพิจารณาจากหลักฐานอื่นเพิ่มเติมพบว่า ปราสาทที่มีพระราชประสงค์ให้รื้อน่าจะหมายถึงปราสาทบันทายฉมาร์ แต่เมื่อพบว่ามีความใหญ่เกินไปจึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อปราสาทไพศาลีพรหมซึ่งน่าจะหมายถึงปราสาทหลังใดหลังหนึ่งในกลุ่มปราสาทไพศาลีพรหม ภายหลังได้จัดการรื้อปราสาทเหล่านั้นเนื่องจากเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้น แต่ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระปรางค์แดงขึ้นแทน โดยมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับปราสาทแบบเขมร

นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯ ให้จำลองปราสาทนครวัดมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และให้สร้างประติมากรรมรูปสิงโตอย่างเขมร เพื่อประดับที่องค์จันทร์พระที่นั่งอนันตสมาคม ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนพระราชหฤทัยในโบราณสถานและโบราณวัตถุแบบเขมร ขณะเดียวกันอาจเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการแสดงออกของรัชกาลที่ 4 ในฐานะเจ้าอธิราชเหนือกลุ่มพวกราชสำนักศิลปกรรม ซึ่งเป็นความพยายามที่จะต่อสู้กับชาติมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังแผ่ขยายอิทธิพลและอ้างสิทธิเหนือดินแดนประเทศราชที่อยู่ในพระราชอำนาจ

คำสำคัญ : 1. ศิลปะแบบเขมร. 2. รัชกาลที่ 4. 3. พระปรางค์แดง. 5. นครวัด.
6. สิงโต.

¹ บทความนี้ปรับปรุงเนื้อหาบางส่วนจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

² อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล patsa_v@hotmail.com

Abstract

King Mongkut commissioned the rendition of many artistic works in the Khmer style, such as Red Prang in Phra Nakorn Khiri, Petchaburi Province. The initiation of this project was attributed to the failure of transferring a Khmer monastery from Cambodia to Phra Nakorn Khiri. Some scholars proposed the ideas that the monastery which King Mongkut chose to transfer was Angkor Wat. However, additional evidence indicated that King Mongkut probably chose Bantaey Chhmar in the first place but, considering its gigantic size, he later chose Phatai Taprohm, which was believed to be one of the towers in Ta Prohm monastery. However, owing to the unrest in Cambodia, he commissioned Red Prang instead, the style of which was similar to Khmer towers.

Furthermore, the king commissioned the miniature of Angkor Wat in the Temple of the Emerald Buddha, and Khmer-style lion sculptures to embellish the entrance of Anantasamakom Hall, one of the buildings inside Phra Aphinaonivet. All of these projects indicated the king's interest in the ancient Khmer architecture and sculpture. Also, they reflected the intention of King Rama IV to use these artistic works to express his power over Cambodia. This was one of his endeavors to resist the western countries that were expanding their influence and claiming their power over King Mongkut's colonies.

Keywords: 1.Khmer Style. 2.King Mongkut. 3.Red Prang. 4.Angkor Wat. 5.Lion.

บทนำ

งานศิลปกรรมในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบางประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมแบบเขมรซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนใจพระราชหฤทัยในศิลปวัฒนธรรมและโบราณสถานแบบเขมร ขณะเดียวกันอาจเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการแสดงออกของรัชกาลที่ 4 ในฐานะเจ้าอธิราชเหนือดินแดนในภูมิภาคนี้ อันเป็นความพยายามที่จะต่อสู้กับชาตินิยมอำนาจที่ขยายอิทธิพลและอ้างสิทธิเหนือดินแดนประเทศราชที่อยู่ในพระราชอำนาจ งานศิลปกรรมในพระราชประสงค์ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะเขมรจึงเกิดขึ้นโดยมีทั้งพระราชดำริที่ให้หรือ เคลื่อนย้าย จำลอง รวมทั้งสร้างศิลปกรรมที่เลียนแบบศิลปะเขมรไว้ในเขตพระราชฐานที่สำคัญ

การ “รื้อ” ปราสาทเขมรมาสร้างที่เขมรหาวรรค

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีเพื่อทอดพระเนตรการบูรณะพระพุทธรูป ณ ถ้ำเขาหลวง และทอดพระเนตรการก่อสร้างพระนครคีรี เมื่อพ.ศ.2402 ทรงเห็นว่าบริเวณยอดเขมรหาวรรคมีพื้นที่เป็นลานกว้างพอที่จะสร้างปราสาทศิลาได้ และพระองค์โปรดปราสาทศิลาแบบที่เมืองพุทไธสมันในประเทศเขมร เมื่อเสด็จ กลับจากเพชรบุรีแล้วจึงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงพระสุพรรณพิศาล ความว่า “...มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ณ เดือน 12 ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะแม เอกศก เสด็จพระราชดำเนินออกไปเมืองเพชรบุรี ทอดพระเนตรบนยอดเขมรหาวรรค ที่ทำเลกว้างขวางพอจะสร้างปราสาทศิลาได้ จะต้องพระราชประสงค์ปราสาทศิลาเมืองพุทไธสมันที่รูปทรงแลลวดลายสลักงามซึกปราสาทหนึ่ง จะได้สูงต่ำโตเล็กประมาณเท่าใดพอจะขนเข้ามาได้ ให้ขุนชาญวิชาวกับพระสุพนันพิสารเล็กวัดชั้นสูงสูงต่ำใหญ่เล็กเขียนตัวอย่างรูปเขียนรูปวัดกำหนดศอกนี้กับมีหนังสือบอกเข้าให้ถี่ถ้วนแน่นอน จะได้วัดดูกับพื้นบนบกให้พอจะตง (ตั้ง?-ผู้เขียน) ได้จะได้มีตราออกมาให้รับขนปราสาทเขาไปให้ถึงกรุงเทพฯ โดยเร็ว...” (“สารตราถึงขุนชาญวิชา ฯลฯ เรื่องทำประสาธสิลาบนยอดเขมรหาวรรค” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1221 หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 70. หอสมุดแห่งชาติ)

พระราชประสงค์ในเรื่องนี้ยังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งได้บันทึกเหตุการณ์นี้ที่เกิดขึ้นใน พ.ศ.2402 ความว่า “ทรงพระราชดำริว่า ปราสาทศิลาเมืองเขมรมีมากนัก ถ้าปราสาทย่อมๆ รื้อมาทำไว้ที่เขมรหาวรรคปราสาท 1 วัดปทุมวัน ปราสาท 1 ก็จะเป็นเกียรติยศไปภายหน้า จึงโปรดฯ ให้พระสุพรรณพิศาล ขุนชาติวิชาวออกไปเที่ยวดูที่เมืองหลวงพระนครวัด เมืองพุทไธสมัน ขุนชาติวิชากลับเข้ามากราบทูลว่า

ได้ไปดูหลายแห่งทั่วทุกตำบลแล้ว ที่เมืองอื่นๆ มีอยู่แต่ปราสาทใหญ่เท่านั้น จะรื้อเอาเข้ามาเห็นจะไม่ได้ **ปราสาทผไทตาพรหมอยู่ที่เมืองนครเสียมราฐ มีอยู่ 2 ปราสาท** สูง 6 วา พอจะรื้อเอามาได้ จึงโปรดให้มีตราออกไปเกณฑ์คนเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ เมืองพนมสกล ให้พระสุพรรณพิศาลไปรื้อ**ปราสาทผไทตาพรหม** แบ่งเป็น 4 ผลัดๆ ละ 500 คน ให้แบ่งเป็นกองชักลากบ้าง กองส่งบ้าง” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2548 : 148)

ในเวลาต่อมา เมื่อ พ.ศ.2410 รัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระสามภพพ่ายเดินทางไปถ่ายแบบเพื่อจำลองปราสาทนครวัดมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ รวมทั้งเหตุผลตามพระราชประสงค์ที่ทรงต้องการให้จำลองปราสาทนครวัดไว้ว่า

“...แลเมื่อ ณ เดือน 3 แรม 13 ค่ำ ปีชวด อัฐศก (วันศุกร์ที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2410) โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสามภพพ่ายเดินทางไปถ่ายแบบ**ปราสาทที่พระนครวัด** จะจำลองทำขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อจะให้คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นของอัศจรรย์ ทำด้วยศิลาทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งไรปน พระสามภพพ่ายกลับมาถึงกรุงเทพมหานคร ณ เดือน 7 ขึ้น 9 ค่ำ (วันอังคารที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.2410) กราบทูลว่า ได้ถ่ายแบบเขียนรูปปราสาทแลพระระเบียงเข้ามา...” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2548 : 237)

ในครั้งนั้นพระสามภพพ่ายผู้ไปถ่ายแบบปราสาทนครวัดได้บรรยายองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจากการเดินทางไปสำรวจไว้อย่างละเอียดดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4

แต่พระราชประสงค์ที่จะให้จำลองปราสาทนครวัดเกิดขึ้นในปลายรัชกาลที่ 4 ก่อนหน้าที่จะเสด็จสวรรคตเพียงปีเศษ จึงไม่อาจสำเร็จสมดังพระราชประสงค์ แต่มาแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อคราวฉลองพระนครครบ 100 ปี เมื่อพ.ศ. 2425 โดยหม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย เป็นผู้ทำรูปพระนครวัดจำลองหล่อด้วยปูน (ภาพที่ 1)

รัชกาลที่ 4 ไม่ได้สั่งให้รื้อปราสาทนครวัด

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้นักวิชาการบางท่านเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ไป “รื้อปราสาทนครวัด” เพื่อเข้ามาสร้างไว้ในพระราชอาณาจักร ตัวอย่างข้อคิดเห็นที่เข้าใจว่ารัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้รื้อปราสาทนครวัด เช่น บทความเรื่อง “เกร็ดประวัติศาสตร์-การรื้อปราสาทขอม สมัยรัชกาลที่ 4” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2552 : 54-55) และบทความเรื่อง “สยามที่ไม่ทันได้เห็น ภาพสมัยรัชกาลที่ 4 ชั่ว ‘ปล้น’ อังกฤษ ‘คั่น’ พิพิธภัณฑป์ารีส ‘พบ’ ของกลางเพียบ” (ไกรฤกษ์ นานา,

ภาพที่ 1 ปราสาทนครวัดจำลอง ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพถ่ายโดย อ.กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

2547 : 26-138) เป็นต้น โดยความเข้าใจดังกล่าวอาจเกิดจากการตีความจากพระราชพงศาวดารบางส่วนที่กล่าวว่า “..ให้พระสุพรรณพิศาล ขุนชาติวิชาวออกไปเที่ยวดูที่เมืองหลวงพระนคร พระนครวัด เมืองพุทไธสมัน ขุนชาติวิชากลับเข้ามากราบทูลว่า **ได้ไปดูหลายแห่งทั่วทุกตำบลแล้ว ที่เมืองอื่น ๆ มีอยู่แต่ปราสาทใหญ่ทั้งนั้น จะรื้อเอาเข้ามาเห็นจะไม่ได้...**” โดยอาจเข้าใจว่าปราสาทหลังใหญ่ที่รื้อมาไม่ได้นั้นคือปราสาทนครวัด และนำไปเชื่อมโยงกับการที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้จำลองปราสาทนครวัดเมื่อ พ.ศ.2410 แล้วให้ตั้งไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยเข้าใจว่าการจำลองปราสาทนครวัดนั้นเป็นผลจากการสั่งให้รื้อปราสาทนครวัดแต่ไม่เป็นผลสำเร็จจึงให้จำลองขึ้นแทน

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลหลักฐานทางเอกสารที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่พบวาระรัชกาลที่ 4 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เจาะจงให้ไปรื้อปราสาทนครวัดแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการให้ไปสำรวจดูเมืองพระนคร พระนครวัด เมืองพุทไธสมัน เพื่อแสวงหาปราสาทแบบเขมรตามพระราชประสงค์เท่านั้น และแต่เดิมคงต้องพระราชประสงค์ “ปราสาทศิลาเมืองพุทไธสมัน” ตามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาเมื่อคราวเสด็จทอดพระเนตรการก่อสร้างพระนครคีรี เมื่อ พ.ศ.2402 แต่จากการสำรวจเมืองเขมรและเหตุผลของพระสุพรรณพิศาลพร้อมคณะเกี่ยวกับอุปสรรคในการรื้อถอนและขนย้ายก้อนหินที่มีน้ำหนักมากเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ต้องตัดสินใจรื้อปราสาทไพศาทพรหมมาแทน ซึ่งเหตุผลดังกล่าวก็ได้ให้ความหมายเฉพาะเจาะจงว่าปราสาทใหญ่ที่ไม่สามารถรื้อมาได้นั้นคือปราสาทนครวัด

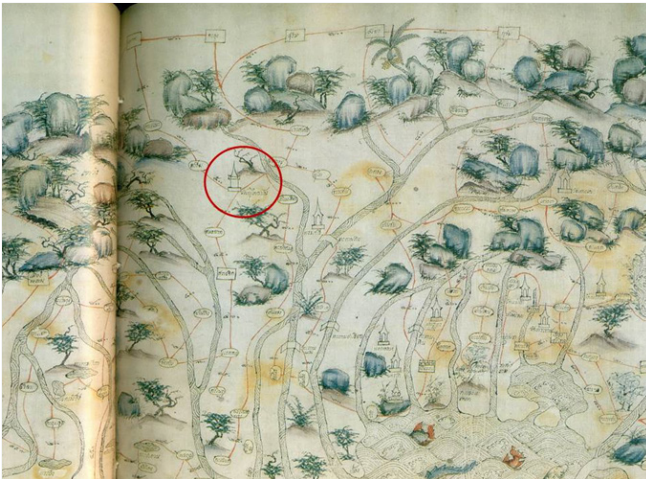
พระราชประสงค์ “ปราสาทศิลาเมืองพุทไธสมัน” คือ ปราสาทบันทายฉมาร์?

จากรายชื่อเมืองที่มีพระราชประสงค์ให้พระสุพรรณพิศาลไปสำรวจปราสาทแบบเขมร มีชื่อเมืองซึ่งเป็นชื่อปราสาทหรือโบราณสถานที่สำคัญในกัมพูชาที่รู้จักและคุ้นเคยกันในปัจจุบัน เช่น พระนครธม พระนครวัด แต่อีกชื่อหนึ่งที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันคือ **เมืองพุทไธสมัน** ซึ่งชื่อนี้ได้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า “...จะต้องพระราชประสงค์ปราสาทศิลาเมืองพุทไธสมันที่รูปทรงแลลดลยสลักงามซึกปราสาทหนึ่ง...” เพื่อมาสร้างที่เขามหาสวรรค์หรือพระนครคีรี จึงน่าสนใจว่าเมืองพุทไธสมันคืออะไร

ข้อมูลจากจารึกทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง ทิศตะวันออก แผ่นที่ 6 ซึ่งพบที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อันเป็นจารึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงชื่อเมืองพุทไธสมันว่าอยู่ในประเทศกัมพูชาและเป็นหัวเมืองขึ้นของกรุงเทพมหานคร (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2544 : 275-284) ซึ่งเชื่อว่าน่าจะยังใช้ชื่อนี้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4

นอกจากนี้ ยังพบข้อมูลเกี่ยวกับชื่อ พุทไธสมัน ในแผนที่การเดินทางในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีภาพตำแหน่งของ “วัดพุทไธสมัน” ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณภาคเหนือของเขตกัมพูชาหรือเขมรอันเป็นประเทศราชในขณะนั้น โดยอยู่ใกล้กับชายแดนไทยบริเวณบุรีรัมย์และสุรินทร์ (Narisa Chakrabongse...et al., 2006 : 30-31) (ภาพที่ 2)

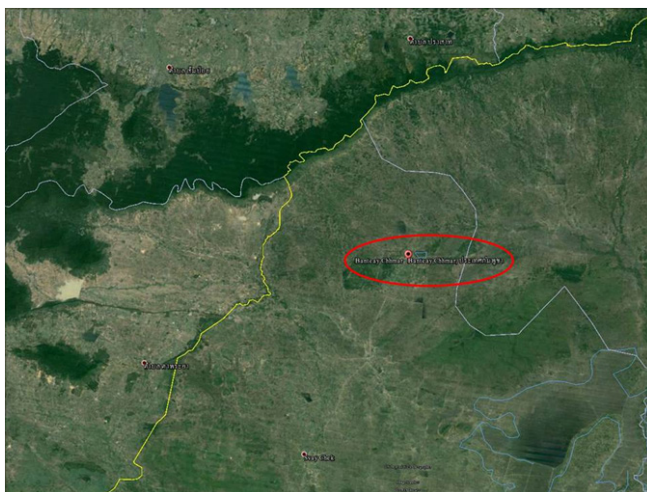
ดังนั้นทำให้สันนิษฐานได้ว่า ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ชนชั้นผู้ปกครองน่าจะรู้จักกันโดยทั่วไปว่า “พุทไธสมัน” เป็นชื่อเรียกเมืองหรือชุมชนขนาดใหญ่ในเขมรตอนเหนือที่ใกล้กับชายแดนอีสานตอนล่างช่วงจังหวัดบุรีรัมย์และสุรินทร์ รวมทั้งยังใช้ชื่อนี้เรียกศาสนสถานที่สำคัญของเมืองนี้ด้วย

ภาพที่ 2 ภาพจากแผนที่สมัยรัชกาลที่ 3 แสดงตำแหน่งของวัดพุทไธสมัน (ในวงกลม) ซึ่งอยู่ทางเหนือของเขมรใกล้กับสุรินทร์และบุรีรัมย์

ที่มาภาพ : Narisa Chakrabongse...et al., 2006 : 30-31

ศานติ ภักดีคำ ผู้เชี่ยวชาญทางภาษาเขมรโบราณ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ให้ความเห็นว่า คำว่า พุทฺโธสมัน เป็นคำเดียวกันกับคำว่า บันทายฉมาร์ ซึ่งข้อมูลทางด้านภาษานี้ยิ่งสอดคล้องกันมากขึ้นเพราะเมื่อนำแผนที่การเดินทางในสมัยรัชกาลที่ 3 มาเปรียบเทียบกับตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบัน (ภาพที่ 3) จะพบว่าตำแหน่งของ “วัดพุทฺโธสมัน” ที่ปรากฏในแผนที่โบราณนั้น ใกล้เคียงกับตำแหน่งของปราสาทบันทายฉมาร์เป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้น่าเชื่อว่า วัดพุทฺโธสมันที่ปรากฏในแผนที่โบราณก็คือปราสาทบันทายฉมาร์ ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญของเมืองพุทฺโธสมันหรือเมืองบันทายฉมาร์ด้วย และย่อมเป็นที่รู้จักของผู้คนโดยเฉพาะชนชั้นปกครองในสมัยรัชกาลที่ 3-4

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงตำแหน่งที่ตั้งปราสาทบันทายฉมาร์ในกัมพูชา (ในวงรี)
ที่มาภาพ : Google Earth สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2557

ทั้งนี้ปราสาทบันทายฉมาร์เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเป็นศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนามหายานที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทของเมืองที่น่าจะเป็นเมืองที่เคยมีความสำคัญในอดีต และด้วยเหตุที่เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนามหายานจึงทำให้ปรากฏชื่อเรียกในแผนที่โบราณในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า “วัดพุทฺโธสมัน”

ดังนั้น จากข้อความในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 ที่มีพระราชประสงค์ “ปราสาทศิลาเมืองพุทฺโธสมัน” มาสร้างไว้ที่เขามหาสวรรค์ ทำให้น่าคิดว่าปราสาทที่ต่อมพระราชประสงค์และโปรดเกล้าฯ ให้ไปรื้อเพื่อมาสร้างใหม่ที่แท้จริงอาจหมายถึงปราสาทบันทายฉมาร์หรือปราสาทอื่นที่อยู่ใกล้เคียง มิใช่ปราสาทนครวัดตามที่เข้าใจกัน แต่เมื่อพบว่าปราสาทขนาดใหญ่ไม่สามารถรื้อมาได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อปราสาทไพศดาพรหมแทน

รื้อปราสาทไพธดาพรหม คือ ปราสาทตาพรหม?

การเริ่มรื้อปราสาทไพธดาพรหมได้ปรากฏเหตุการณ์นี้ในพระราชพงศาวดารว่า “...ปราสาทไพธดาพรหมอยู่ที่เมืองนครเสียมราฐ มีอยู่ 2 ปราสาท สูง 6 วา พอจะรื้อเอามาได้ จึงโปรดให้มีตราออกไปเกณฑ์คนเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ เมืองพนมสกล ให้พระสุพรรณพิศาลไปรื้อปราสาทไพธดาพรหม แบ่งเป็น 4 ผลัดๆ ละ 500 คน ให้แบ่งเป็นกองชักลากบ้าง กองส่งบ้าง...” ซึ่งน่าสนใจว่าปราสาทไพธดาพรหมควรหมายถึงปราสาทแห่งใดในกัมพูชา

ในประเด็นนี้บางท่านกล่าวว่าปราสาท 2 หลังดังกล่าวคือ ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ แต่ไม่ได้ให้เหตุผลไว้ว่าเหตุใดจึงคาดว่าเป็นทั้งสองแห่งนี้ (ไกรฤกษ์ นานา, 2547: 126-138) ในขณะที่บางท่านเชื่อว่าปราสาท 2 หลังนั้น อาจหมายถึงปราสาทตาพรหมซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สร้างอุทิศถวายพระราชมารดา และปราสาทตาพรหมเกล ซึ่งเป็นอโรคยศาลขนาดเล็ก อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทนครวัด (ศานติ ภักดีคำ, 2545 : 184-185) แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าปราสาทไพธดาพรหมทั้ง 2 หลังที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารนั้นอาจหมายถึงปราสาทหลังใดหลังหนึ่งในกลุ่มปราสาทตาพรหมที่สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ได้ เนื่องจากชื่อปราสาทมีความพ้องกัน รวมทั้งยังตั้งอยู่ที่เมืองเสียมเรียบหรือเสียมราฐตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ปราสาทตาพรหมแห่งนี้จึงน่าจะเป็นปราสาทที่ถูกรื้อตามพระบรมราชโองการมากกว่าที่จะเป็นปราสาทนครวัดอย่างที่นักวิชาการบางท่านเข้าใจกัน (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ส่วนหนึ่งของปราสาทตาพรหม ภาพถ่ายโดย ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

อนึ่งยังพบว่าภายในระเบียงคดของปราสาทตาพรหมมีกองหินซึ่งมีลวดลายการแกะสลักแล้ววางกองอยู่อย่างเป็นระเบียบจำนวนมาก ซึ่งน่าสนใจว่าอาจจะเป็นชิ้นส่วนของปราสาทตาพรหมที่ถูกรื้อลงมากองไว้เพื่อรอการขนย้ายในคราวนั้นตามพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 4 โดยประเด็นนี้เป็นข้อสังเกตของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศดศกุล ที่ได้ประทานแก่คุณภพพล จันทรวิวัฒนกุล ผู้เคยติดตามการเสด็จไปยังประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 กองหินที่อาจถูกรื้อลงและรอการขนย้ายที่ปราสาทตาพรหม
ภาพถ่ายโดย อ.กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

อย่างไรก็ตาม พระราชดำริในการรื้อปราสาทแบบเขมรในครั้งนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องจากมีเหตุที่ชาวเขมรประมาณ 300 คน ออกมาจากป่าและฆาตกรรมพระสุพรรณพิศาลและพรรคพวกเสียชีวิตและบาดเจ็บไปหลายคน ทำให้เหล่าเสนาบดีที่รับผิดชอบเรื่องนี้ต่อมาได้เข้าชื่อกันเพื่อขอพระราชทานให้งดการรื้อปราสาทต่อมาเนื่องจากปราสาทเหล่านั้นทำจากก้อนหินที่มีน้ำหนักมาก เป็นการเกินกำลังและเกรงว่าหากรื้อลงและไม่อาจนำมาสร้างได้สำเร็จดังเดิมจะเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2548 : 150)

ดังนั้นจึงได้ยุติการรื้อปราสาทเขมรเมื่อ พ.ศ.2403 จึงไม่ปรากฏปราสาทแบบเขมรที่รื้อจากกัมพูชาและมาสร้างขึ้นในบริเวณพระนครคีรีรวมทั้งวัดปทุมวันหรือวัดปทุมวนาราม หากแต่กระแสพระราชดำริดังกล่าวยังคงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงพระราชประสงค์ที่มีมาแต่เดิม

เมื่อรื้อไม่สำเร็จจึงสร้างพระปรางค์แดงแทนปราสาทเขมร?

แม้จะไม่มีปราสาทแบบเขมรมาสร้างขึ้นบนยอดเขามหาสวรรค์สมดังพระราชประสงค์

แต่ก็น่าสังเกตว่าบนยอดเขามหาสวรรค์นั้นมีสถาปัตยกรรมหลังหนึ่งซึ่งมีรูปแบบที่น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากปราสาทแบบเขมร เรียกกันว่า พระปรางค์แดง ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกกันในภายหลัง บ้างก็เรียกว่าพระเจดีย์แดง เนื่องจากสถาปัตยกรรมแห่งนี้ทาสีด้วยสีแดงทั้งหลัง จึงอาจเป็นไปได้ว่าเมื่อการรื้อปราสาทเขมรมาสร้างที่เขามหาสวรรค์ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระปรางค์แดงขึ้นแทน

สถาปัตยกรรมแห่งนี้เป็นผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม นายช่างสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4 ตั้งอยู่บริเวณยอดเขาทิศตะวันออก ซึ่งเป็นยอดเขาเดียวกันกับที่ตั้งวัดพระแก้วน้อยซึ่งเป็นเขตพุทธาวาสของพระนครคีรี หากแต่พระปรางค์แดงอยู่ในบริเวณพื้นที่ลดชันต่ำลงมา (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 เขามหาสวรรค์หรือพระนครคีรีเป็นที่ตั้งวัดพระแก้วน้อย (ด้านขวา) และพระปรางค์แดง (ด้านซ้าย)

พระปรางค์แดงเป็นที่ประดิษฐานพระไพรีพินาศ มีลักษณะเป็นอาคารจัตุรมุข ยอดทรงปราสาท ก่ออิฐถือปูน ทาสีแดงทั้งองค์ มีทางเข้าจากมุขหน้า ส่วนมุขที่เหลือเป็นช่องหน้าต่าง หน้าบันซ้อนชั้นของมุขทั้ง 4 ทิศประดับลวดลายปูนปั้นเลียนแบบเครื่องลายทองของงานเครื่องไม้ รองรับด้วยบัวหัวเสาและเสาติดผนังปูนปั้นที่คลี่คลายจากงานเครื่องไม้เช่นกัน

องค์ประกอบของพระปรางค์แดงที่น่าจะเกี่ยวข้องกับปราสาทเขมร ได้แก่ แผนผังอาคารที่มีลักษณะเป็นจตุรมุข และมีการทำหน้าบันซ้อนชั้นทั้ง 4 มุข ซึ่งหากเปรียบเทียบกับปราสาทบางหลังที่ยังคงสภาพดี ซึ่งอยู่ในกลุ่มปราสาทตาพรหมตามที่มีผู้สันนิษฐานไว้ว่าอาจเป็นปราสาทที่พระสุพรรณพิศาลพร้อมคณะเดินทางมาสืบวิจัยในเขมรนั้น ก็จะพบว่ามีรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน หากแต่ที่พระปรางค์แดงได้ถูกดัดแปลงให้เป็นอาคารจัตุรมุขที่ทำหน้าบันซ้อนชั้นเลียนแบบเครื่องลายทองอย่าง

คันทันในสถาปัตยกรรมไทย (ภาพที่ 7)

ภาพที่ 7 พระปรางค์แดงที่พระนครคีรี

องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากปราสาทแบบเขมร คือ ส่วนยอดที่มีปริมาตรค่อนข้างอวบอ้วน โดยยังคงใช้ระเบียบของเรือนซ้อนชั้น ซึ่งมีทั้งหมด 5 ชั้น ลักษณะสอบขึ้นไปสู่ส่วนยอดบนสุด ใช้ระบบการย่อมุมที่มุมทั้ง 4 ของส่วนยอด กึ่งกลางของชั้นซ้อนแต่ละชั้นทำเป็นช่องวิมานซึ่งมีเสาและกรอบชั้มวงโค้งวางทับ แตกต่างจากยอดปราสาทในศิลปะรัตนโกสินทร์ที่ทำกลีบขนุนแนบชิดกับเรือนชั้นซ้อนและไม่นิยมทำช่องวิมาน ส่วนยอดของพระปรางค์แดงจึงเป็นระเบียบที่คล้ายกับการทำส่วนยอดที่เป็นชั้นซ้อนของปราสาทแบบเขมร ซึ่งเป็นการจำลองส่วนของเรือนธาตุให้มีขนาดเล็กลงและซ้อนชั้นกันตามคติความเชื่อเรื่องปราสาทอันเป็นอาคารฐานันดรสูง แตกต่างกันที่รายละเอียดของการประดับตกแต่งชั้นซ้อนเท่านั้น

ข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ ส่วนยอดของพระปรางค์แดงไม่ได้ประดับประติมากรรมอันได้แก่บรรพแถลงหรือกลีบขนุนที่บริเวณชั้นซ้อนตามแบบที่ปราสาทแบบเขมรนิยมทำ มีแต่เพียงโครงสร้างของการทำเรือนซ้อนชั้นและช่องวิมานเท่านั้น ในประเด็นนี้อาจเป็นไปได้ว่าเป็นการสร้างขึ้นตามรูปแบบที่พระสุพรรณพิศาลและคณะที่เดินทางไปสำรวจปราสาทในเขมรได้เขียนรูปตัวอย่างส่งเข้ามาถวายเพื่อทอดพระเนตรตามที่มีพระบรมราชโองการเมื่อครั้งสร้างพระนครคีรีเมื่อ พ.ศ.2402 ซึ่งการที่ยอดปราสาทไม่ได้ประดับด้วยบรรพแถลง อาจเป็นรูปแบบที่เขียนขึ้นตามความเป็นจริงจากการสำรวจ เนื่องจากปราสาทเขมรในเวลานั้นตั้งอยู่ท่ามกลางป่ารกชัฏ จึงอาจอยู่ในสภาพชำรุดทำให้บรรพแถลงหักพัง และอาจเหลือเพียงโครงสร้างที่แสดงการซ้อนชั้นหลังคาและช่องวิมานเท่านั้น และหากปราสาทที่พระสุพรรณพิศาลไปสำรวจคือปราสาท

ตาพรหมตามที่มีผู้สันนิษฐาน ก็จะได้สังเกตได้ว่า แม้ในปัจจุบันส่วนยอดของกลุ่มปราสาทตาพรหมก็หลงเหลือเพียงการจำลองเรือนธาตุซ้อนชั้น 5 ชั้นโดยปราศจากบรรพแถลงประดับเช่นกัน (ภาพที่ 8) ซึ่งคงเป็นสภาพที่ชำรุดและหักพังไปตามกาลเวลาโดยอาจคงสภาพในลักษณะเช่นนี้มาเนิ่นนานแล้ว เนื่องจากปราสาทแห่งนี้ไม่ได้ผ่านการปฏิสังขรณ์จากชาวฝรั่งเศสในช่วงการล่าอาณานิคม

ภาพที่ 8 ปราสาทหลังหนึ่งในกลุ่มปราสาทตาพรหม

ภาพถ่ายโดย ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารูปแบบของพระปรางค์แดงจะมีความสัมพันธ์กับปราสาทแบบเขมรดั้งที่ได้กล่าวแล้ว แต่ก็พบว่าเทคนิคการก่อสร้างบางประการนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลตะวันตกซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในงานศิลปกรรมในพระราชประสงค์รัชกาลที่ 4 สังเกตได้จากการใช้ผนังวงโค้งช่วยรองรับน้ำหนักของเครื่องหลังคาซึ่งเป็นเทคนิคการก่อสร้างที่พบในสถาปัตยกรรมตะวันตก การทำช่องวิมานที่ชั้นซ้อนของส่วนยอด ซึ่งมีซุ้มเป็นวงโค้งอย่างตะวันตก รวมทั้งการก่อสร้างส่วนยอดซึ่งแท้ที่จริงเป็นการก่ออิฐฉาบปูนภายในมีลักษณะโปร่งสามารถมองเห็นทะลุถึงส่วนยอดได้ ในขณะที่ภายนอกเป็นการก่ออิฐและฉาบปูนให้แลดูเสมือนว่าเป็นการซ้อนชั้นหลังคาเลียนแบบสถาปัตยกรรมแบบเขมรเท่านั้น ซึ่งคงทำให้ส่วนยอดมีน้ำหนักเบาแม้ว่าจะมีปริมาตรมาก แตกต่างจากการก่อ

ส่วนยอดด้วยหินอย่างปราสาทแบบเขมร (ภาพที่ 9)

ภาพที่ 9 ภายในส่วนยอดของพระปรางค์แดง

จากรูปแบบของพระปรางค์แดงที่มีความสัมพันธ์บางประการกับปราสาทแบบเขมรนี้เอง จึงอาจเป็นไปได้ว่าเมื่อไม่สามารถรื้อและขนย้ายปราสาทจากเขมรมาไว้ที่เขามหาสวรรค์ได้ตามพระราชประสงค์ รัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระปรางค์แดงขึ้นแทน โดยอาจได้แบบอย่างจากการสำรวจของคณะข้าราชการที่ออกเดินทางไปสำรวจปราสาทเขมรตามพระราชประสงค์

การที่โปรดเกล้าฯ ให้มีการรื้อและสร้างปราสาทแบบเขมรบนพระนครคีรีนั้น อาจเป็นไปได้เพื่อความพยายามในการแสดงออกถึงพระบรมเดชานุภาพแห่งความเป็นเจ้าอธิราชเหนือประเทศกัมพูชา ซึ่งยังคงเป็นประเทศราชของสยามในขณะนั้น และกำลังอยู่ในสภาวะการณ์ที่เสี่ยงต่อการถูกรุกรานจากฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นฝรั่งเศสก็ได้ส่งนักโบราณคดีออกสำรวจโบราณสถานของกัมพูชาอย่างเร่งด่วนเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับการแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ผ่านพระราชหัตถเลขาที่มีไปยังชาติมหาอำนาจต่างๆ ในตะวันตก ว่าพระองค์คือผู้เป็นใหญ่แห่งประเทศราชต่างๆ ในภูมิภาคนี้ ซึ่งรวมทั้งกัมพูชาด้วย นอกจากนี้ การที่ทรงเลือกให้สร้างปราสาทแบบเขมรไว้ยังพระนครคีรีก็อาจเป็นไปได้เพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจและพระบารมีของพระองค์ เนื่องจากพระนครคีรีเป็นที่ประทับเมื่อเสด็จแปรพระราชฐานในต่างจังหวัดเช่นเดียวกับการสร้างพระราชวังที่ประทับแห่งอื่นๆ ตามความนิยมในราชสำนักยุโรป ขณะเดียวกันยังเป็นเขตพระราชฐานที่โปรดเกล้าฯ ให้ใช้รับรองพระราชอาคันตุกะต่างชาติที่สำคัญด้วย

ประติมากรรม “สิงโตเลียนแบบเขมร” ในพระบรมมหาราชวัง

ร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

สนพระราชหฤทัยในงานศิลปกรรมแบบเขมร ยังปรากฏเมื่อครั้งที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งได้มีพระบรมราชโองการ ไปยังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรมถึงพระราชประสงค์ที่จะให้สร้าง ประติมากรรมรูปสิงโตเพื่อประดับไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ความว่า

“...สิ่งนั้นคือว่าสิงโต ที่สองข้างวังจันทน์ (อัมรินทร์?- ผู้เขียน) อนันตสมาคม ถานรองก็ประดับศิลาแล้ว แทนรองก็เป็นศิลาแล้ว แต่ตัวสิงโตนั้นเป็นปูนปั้นไม่สู้ดี ก็จะทำสิงโตหล่อมาวางโรงหล่อก็ไม่ทำแล้วลงได้ เปลืองวันเปลืองคินไป ก็ของที่ทำไว้แล้ว ลองทำอย่างใหม่ดูเล่น จะเป็นอย่างไรให้ลองดูเท่านั้น ไม่ภอที่จะมาแทรกสู้รู้ ทำให้ง่ายไป กว่าที่ที่บังคับให้ทำ บังคับนั้นคือตั้งนี้ ปูนผิวที่จันทน์ไว้ให้ชุดออกเสียให้หมด เพราะ ปูนนั้นผิวขาวปนปูน แลทรายน้อยเกลี้ยงนักไปไม่เหมือนศิลา ละลายด้วยน้ำทำ ไม่มี น้ำอ้อย โดนเข้าน้อยก็ลี เมื่อมอมไปเอาปูนมาฉาบ ไม่เหนงามอย่างไร จืดนักแล้วเล็ก เสียเกิด สิงโต 4 ตัวนี้ อย่าทำอย่างนั้นเลย ให้จ่ายเลขมา 4 คน ถ้า 6 คน ให้เอาปูนเอา ทรายเอาน้ำอ้อยหรือน้ำอ้อยเขี้ยวขึ้นเป็นของหน้าของบุดแล้ว เอาน้ำอ้อยหีบน้ำอ้อยสด กับเปลือกกล้วยน้ำ กับปูนกับทรายตำไปด้วยกัน จนเหนียวปนปูนปั้น เข้าทรายให้มาก แล้วผสมเขม่าด้วยดินแดงด้วย ให้สีกรำกรุ่น หรือถ้าจะไม่เหนียวปนดินเดียวเข้าบ้างเล็กน้อยก็ได้ แต่แรงโซกลแรงดำนั้นให้ทำให้มาก ผสมสีให้เหมือนกันทุกครก แล้วเอาปูนปั้น นั้นมาถือ เป็นผิวให้หนากว่าเส้นตอกตะแคง คือกึ่งนิ้วหรือย้อมกึ่งนิ้ว กำลงปูนยังไม่แห้ง เอาน้ำอ้อยสดฉาบให้ขึ้น แล้วเอาทรายละเอียดโรยข้างบนผิว แล้วเอาปลายเกลี้ยงเหล็ก กวดกดให้ทรายจับปูน **เปนครัลลายกับเนื้อศิลาที่เอามาแต่เมืองเขมร** การที่สั่งให้ทำ นั้นคือสั่งดังนี้ จะเอาอย่างนี้...” (พระบรมราชโองการเรื่องทำอัฐปโลม” จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4. ไม่ปรากฏ จ.ศ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. เส้นหรดาล. เลขที่ 6. หอสมุดแห่งชาติ.)

จากพระบรมราชโองการนี้สะท้อนถึงพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 4 ที่ทรง ต้องการให้สร้างประติมากรรมรูปสิงโตเลียนแบบศิลปะเขมร รวมทั้งยังทรงอธิบายถึง เทคนิควิธีการทำที่จะทำให้สิงโตที่เป็นปูนปั้นมีลักษณะที่แลดูคล้ายกับว่าทำด้วยหิน ซึ่งเป็นวัสดุที่ศิลปะเขมรนิยมใช้สร้างงานประติมากรรม และน่าสังเกตว่าประติมากรรมรูป สิงโตนี้ เมื่อเสร็จสมบูรณ์แล้วจะโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งไว้ที่อัมรินทร์ของพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นพระที่นั่งสำคัญในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์สำหรับเสด็จออกรับราชทูตจากประเทศ ต่างๆ ดังนั้นการทาสีสิงโต 2 คู่นี้ขึ้นอาจเป็นไปเพื่อการอวดโฉมงานศิลปกรรมต่อสายตา ชาวต่างชาติที่มาเข้าเฝ้าฯ ด้วย

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า สิงโตแบบเขมรทั้ง 4 ตัวที่สร้างขึ้นตามพระราชประสงค์

นั้นไม่ทราบว่ายู่ที่ใดในปัจจุบัน เพราะหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์อันเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งอนันตสมาคมได้ถูกรื้อลงในสมัยรัชกาลที่ 5 และไม่มีหลักฐานว่าสิงโตที่ประดับบริเวณอัมรินทร์นั้นได้รับการเคลื่อนย้ายไปไว้ที่ใด

อย่างไรก็ตาม มีผู้ศึกษาประติมากรรมรูปสิงโตที่ประดับในพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามพบว่า เกือบทั้งหมดเป็นสิงโตศิลาตามรูปแบบศิลปะจีน (กิริติ เอี่ยมดารา, 2552 : 23) และมีจำนวน 12 ตัวที่มีรูปแบบคล้ายกับศิลปะเขมรแบบนครวัด หล่อด้วยโลหะ ตั้งอยู่ที่บันไดทางขึ้นลงรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หากแต่ในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังมีสิงโตแบบเขมรอีก 4 ตัว ซึ่งแลดูคล้ายทำด้วยหิน แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่าทำด้วยปูนปั้น ซึ่งสิงโตทั้ง 4 ตัวนี้ไม่ปรากฏที่มาในการก่อสร้างและเคลื่อนย้าย

สิงโตทั้ง 4 ตัวนี้ทำด้วยปูนปั้น ซึ่งผ่านการซ่อมแซมด้วยการฉาบปูนทับในบางแห่ง และมีร่องรอยปูนแตกร้าวอันเนื่องจากอากาศร้อนเพราะตั้งอยู่กลางแจ้ง รูปแบบศิลปะของสิงโตทั้ง 4 มีลักษณะคล้ายกับสิงโตในศิลปะเขมรแบบนครวัด-บาเยน กล่าวคือ สิงโตอยู่ในท่ายืนขาหลัง ขาคู่หน้าเหยียดตรง เล็บเท้าเรียงชิดกัน ลำตัวด้านหน้ายืดยาว แผ่นหลังอ่อนโค้ง มีแนวหางทอดยาวตลอดหลัง ที่คอและหน้าอกเป็นลวดลายปูนปั้นแทนขนแผงคอในกรอบสามเหลี่ยม หน้าสิงโตมองตรง แสบปาก มีแผงคอโอบล้อมที่ด้านหลัง (ภาพที่ 10-13)

ภาพที่ 10 สิงโตแบบเขมรด้านทิศเหนือทางเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 11 สิงโตแบบเขมรด้านทิศใต้ทางเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 12 สิงโตแบบเขมรด้านทิศเหนือหน้าซุ้ม
ประตูยอดทรงมงกุฏ

ภาพที่ 13 สิงโตแบบเขมรด้านทิศใต้หน้าซุ้ม
ประตูยอดทรงมงกุฏ

นอกจากนี้ ยังน่าสังเกตว่าตำแหน่งที่ตั้งของสิงโตทั้ง 2 คู่นี้ก็ถือว่ามีความสำคัญ เนื่องจากอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยตั้งอยู่ที่ด้านหน้าตรอกกับพระอุโบสถคู่หนึ่ง (ภาพที่ 14) และที่ทางเข้าด้านหน้าซุ้มประตูยอดทรงมงกุฏที่ระเบียงคดของวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกคู่หนึ่ง (ภาพที่ 15) ซึ่งระเบียงคดและซุ้มประตูยอดทรงมงกุฏนี้เป็นส่วนที่ได้รับการขยาย และต่อเติมโดยพระราชประสงค์รัชกาลที่ 4 ดังปรากฏพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 ที่เป็นรูปพระมหามงกุฏอยู่ที่หน้าบันของพลับพลา ซึ่งขนابอยู่ทั้งสองข้างของซุ้มประตูทางเข้าที่มียอดเป็นทรงมงกุฏ

ทั้งนี้อาจเป็นผลจากการให้ความสำคัญกับการวางผังและการใช้งานอาคารด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังจะเห็นได้จากการสร้างหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ซึ่งเป็นที่พักส่วนพระองค์แห่งใหม่ทางด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง (พลวิสิริ เปรมกุลนันท์, 2555: 86-87) ดังนั้นจึงอาจเป็นได้ว่าเมื่อมีการรื้อหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ลงแล้ว อาจมีการเคลื่อนย้ายสิงโตทั้ง 2 คู่นี้ไปตั้งอยู่ในที่แห่งอื่น ซึ่งก็คือบริเวณซุ้มประตู 2 แห่งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงรัชกาลที่ 4 ผู้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

จากรูปแบบที่ใกล้เคียงกับสิงโตในศิลปะเขมรแบบนครวัด-บายน รวมทั้งวัสดุที่เป็นปูนปั้นแต่ทำให้แลดูคล้ายหิน และตำแหน่งที่ตั้งของสิงโตทั้ง 2 คู่นี้เอง จึงเป็นไปได้ว่าสิงโตทั้ง 4 ตัวนี้ อาจเป็นสิงโตปูนปั้นตามที่มีพระราชประสงค์ให้สร้างขึ้นโดยใช้

เทคนิคการผสมและฉาบผิวปูนซึ่งทำให้ “...เป็นคล้ายกับเนื้อศิลาที่เอาแต่เมืองเขมร...” แต่อย่างไรก็ตาม ควรต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสิ่งใดทั้ง 2 คู่นี้ต่อไป

ภาพที่ 14 ทางเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ทิศตะวันออก

ภาพที่ 15 ชุมประตูดุจดทรงมงกุฎระเบียงคต
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ทิศตะวันออก

ความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับศิลปกรรมแบบเขมรของรัชกาลที่ 4 ที่มีมาแต่ต้นรัชกาลนั้นอาจเป็นผลจากพระราชกรณียกิจหลายประการที่มีความเกี่ยวพันกับประเทศกัมพูชาเป็นอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องจากสายสัมพันธ์อันดีที่ทรงมีต่อเจ้านายกัมพูชาที่เคยประทับในราชสำนักมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงมีความคุ้นเคยและห่วงใยฉันญาติมิตร ดังที่ปรากฏความในพระราชหัตถเลขาหลายฉบับที่ทรงแสดงถึงความห่วงใยต่อสถานการณ์ความเป็นไปในด้านการเมืองการปกครองภายในราชสำนักกัมพูชา รวมทั้งยังมีความสัมพันธ์ในฐานะเจ้าอธิราชเหนือดินแดนเขมรอันเป็นประเทศราช ทำให้ย่อมต้องทรงตระหนักถึงความเคลื่อนไหวของชาติมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศสที่รุกคืบผ่านมาทางญวนและใกล้เขมรเข้ามาทุกขณะ ซึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อสยามด้วย

ความเคลื่อนไหวสำคัญทางการเมืองระหว่างฝรั่งเศส กัมพูชา และสยาม ได้ผนวกรวมเรื่องของงานศิลปกรรมเข้าไว้ด้วย เนื่องจากในการรวบรวมรัตนโกสินทร์แดนเขมรของฝรั่งเศสนั้น การกิจหนึ่งที่มีความสำคัญคือการสำรวจปราสาทต่างๆ ในเขมร

รวมทั้งมีการขนย้ายโบราณวัตถุจากปราสาทต่างๆ จำนวนมากไปไว้ยังฝรั่งเศส แม้ว่าในขณะนั้นเขมรยังคงเป็นดินแดนที่ขึ้นอยู่กับสยาม ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2402 ที่มีการค้นพบปราสาทนครวัดโดยชาวฝรั่งเศสเป็นต้นมา (ไกรฤกษ์ นานา, 2547 : 126-138) และเป็นปีเดียวกันกับการที่รัชกาลที่ 4 มีพระราชประสงค์ให้รื้อปราสาทแบบเขมรมาไว้ที่เพชรบุรีและกรุงเทพฯ ในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกันยังเป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ อีกหลายประการอันเกี่ยวกับการเมืองการปกครองระหว่างสยาม เขมร และฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเป็นการที่สยามส่งราชทูตไปยังฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2403 การที่ราชสำนักสยามส่งองค์พระนโรดมให้ไปปกครองเขมรใน พ.ศ.2405 จนนำไปสู่การทำสนธิสัญญาระหว่างพระนโรดมกับฝรั่งเศสเพื่อขอให้เขมรอยู่ในอำนาจฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2406 ซึ่งทำให้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองตามมาอีกมาก กระทั่งในท้ายที่สุดได้มีการปักปันเขตแดนเขมรระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2410 ซึ่งถือเป็นการเสียดินแดนเขมรครั้งแรกของสยาม (เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2548 : 150) อันเป็นปีเดียวกันกับที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ไปถ่ายแบบปราสาทนครวัดแล้วจำลองมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จะเห็นได้ว่าช่วงเวลาที่เกิดความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมแบบเขมรในพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 4 นั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเวลานั้นด้วย ซึ่งการที่มีพระราชประสงค์ให้รื้อปราสาทแบบเขมรมาสร้างไว้ในพระราชอาณาจักร และการสร้างประติมากรรมแบบเขมรไว้ในพระที่นั่งองค์สำคัญนั้น อาจเป็นการแสดงออกถึงพระราชสถานะของรัชกาลที่ 4 ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสยามและเมืองใกล้เคียงอย่างเขมรหรือกัมพูชาให้เป็นທີ່ประจักษ์ต่อสายตาชาวต่างชาติ แต่เมื่อไม่อาจสำเร็จลุล่วงได้ดังพระราชประสงค์ จึงทำได้แต่เพียงการสร้างสถาปัตยกรรมที่คล้ายกับปราสาทแบบเขมรขึ้นแทนดังเช่นการสร้างพระปรางค์แดงที่พระนครคีรี รวมทั้งเมื่อไม่อาจทัดทานชาติมหาอำนาจในการเข้าครอบครองดินแดนเขมรได้ จึงทำได้แต่เพียงการจำลองปราสาทนครวัดมาไว้เพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงความยิ่งใหญ่แห่งสถาปัตยกรรมที่เคยอยู่ในดินแดนภายใต้การปกครองของสยามเท่านั้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กীরติ เอี่ยมดารา. (2552). **สิงห์ศิลาจีนในพระบรมมหาราชวัง**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-
มหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.
- ไกรฤกษ์ นานา. (2547). สยามที่ไม่ทันได้เห็น ภาพสมัยรัชกาลที่ 4 ซี “ปล้น” อังกฤษ
“ค้น” พิพิธภัณฑป์ารีส “พบ” ของกลางเพียบ. **ศิลปวัฒนธรรม** 25 (11) : 126-
138.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2552). **เกร็ดประวัติศาสตร์-การรื้อปราสาทขอม สมัยรัชกาลที่ 4**.
ศิลปวัฒนธรรม 30 (6) : 54-55.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. (2548). **พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- นิยะดา เหล่าสุนทร (บรรณารักษ์). (2544). **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พัลลวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2555). **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม กับงาน
ช่างหลวงสมัยรัชกาลที่ 4**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศานติ ภักดีคำ. (2545). **รัชกาลที่ 4 ถ่ายแบบปราสาทนครวัด จำลองไว้ที่วัดพระแก้ว**.
ใน **นครวัด ทัศนะเขมร**. กรุงเทพฯ: มติชน.

เอกสารโบราณ

- สารตราถึงขุนหาญวิชา ฯลฯ เรื่องทำประสาทสืลาบหยอดเขมมหาสุวรรณค์ จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1221. (2402). หอสมุดแห่งชาติ. (หนังสือสมุดไทยดำ อักษร
ไทย ภาษาไทย เส้นดินสอ เลขที่ 70.)
- พระบรมราชโองการเรื่องทำอัฐปลอม จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. (ม.ป.ป.).
หอสมุดแห่งชาติ. (หนังสือสมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นหาดาล เลขที่ 6.)

ภาษาอังกฤษ

- Chakrabongse, N., Ginsburk, H., Phasuk S., and Rooney, D. F. (2006). **Siam in
Trade and War: Royal Maps of The Nineteenth Century**. Bangkok:
River Book.

